

Karen Faber voerde een onderzoek uit naar filosofie in de onderbouw van het voortgezet onderwijs, ter afronding van haar studie filosofie van de gedragswetenschappen. Twee vragen stonden hierin centraal: op welke manier wordt filosofie in deze leerjaren aangeboden en waarom op die manier? Door een veldverkenning (enquêtes, interviews en bestudering van methoden) achterhaalde zij de volgende opvattingen: 'filosofie is kritisch denken' en 'filosofie is morele vorming'. Maar is dit wel zo? Hier geeft zij antwoord op in het tweede deel; een filosofische analyse. Het antwoord is: ja! Argumenten worden geformuleerd vanuit diverse richtingen en filosofen (o.a. Rawls, Taylor, Piaget en Kohlberg). De boodschap richting de praktijk luidt: filosofie zou meer en uitgebreider moeten worden ingezet om leerlingen moreel te vormen.

**Samenvatting afstudeerscriptie Master Filosofie van de Gedragswetenschappen:
'Morele vorming door kritisch denken; de pedagogische betekenis van filosofie in de onderbouw van het voortgezet onderwijs' (Karen Faber, 2009)**

De interesse in filosofie groeit de laatste jaren in Nederland en dit uit zich onder andere in het onderwijs. Zowel het filosoferen met kinderen als het eindexamenvak filosofie worden op steeds meer scholen aangeboden. Namen in 1974 de eerste 13 scholieren deel aan het officiële eindexamen filosofie, in 2007 is dit aantal uitgegroeid tot maar liefst 3400 scholieren (van Dijk, 2008). De laatste jaren heeft filosofie in de onderbouw van de middelbare school haar intrede gedaan. Docenten vullen dit vak veelal op hun eigen manier in. Er zijn nog maar weinig methoden voor filosofie in de onderbouw op de markt. In tegenstelling tot het eindexamenvak, zijn de richtlijnen en toetsingscriteria hier niet helder voor. Het is nog onbekend sinds wanneer, waar, op welke schaal, op welk niveau, op welke manier en waarom dit vak precies in de eerste drie jaar van het voortgezet onderwijs aangeboden wordt.

Er is nog veel onduidelijkheid over de zin en onzin, de mogelijkheden en beperkingen van het vak filosofie in de onderbouw. Hierdoor kunnen docenten en schoolleiding geen gefundeerde beslissingen nemen omtrent de invoering van het vak in deze leerjaren. Bovengenoemde situatie kan als problematisch beschouwd worden; er is een argumentatief fundament nodig voor het vak filosofie in de onderbouw van het voortgezet onderwijs.

Mijn onderzoek bestaat uit twee delen. In deel 1 onderzoek ik de didactiek van filosofie in de onderbouw. Hieronder liggen diverse pedagogische vooronderstellingen en verwachtingen ten aanzien van (de ontwikkeling van) kinderen en jongeren; hoe zouden zij zich (moreel) moeten vormen? Deel 1 bestaat uit een veldverkenning, als basis voor deel 2: een filosofische analyse welke geresulteerd heeft in argumentatie voor filosofie in de onderbouw.

In deel één staat de volgende vraag centraal: '*wat zijn vooronderstellingen ten aanzien van de pedagogische betekenis van het vak filosofie in de onderbouw?*'. Om deze vraag te kunnen beantwoorden, onderzocht ik ten eerste de invulling van het vak: *hoe* wordt het vak filosofie in de onderbouw ingevuld; welke methoden, vaardigheden, onderwijsvormen en toetsvormen worden zoal gebruikt? Hoe sluit het vak aan op het eindexamenvak filosofie, overige vakken en de belevingswereld van jongeren?

Ten tweede onderzocht ik *waarom* het vak op die manier wordt ingevuld; wat willen docenten en auteurs van methoden jongeren eigenlijk leren en waarom; wat zijn leerdoelen en argumenten voor het vak? Welke (pedagogische) betekenis zit er achter de invulling van het vak en welke opvatting van ‘filosofie’ wordt gehanteerd? Op grond van bestudering van onderwijsmethoden, enquêtes aan en interviews met docenten en auteurs van methoden, kan een aantal conclusies getrokken worden met betrekking tot filosofie in de onderbouw.

Uit de veldverkenning blijkt verder dat filosofie vooral op hogere onderwijsniveaus (vanaf VWO) en in hogere leerjaren (vanaf de derde klas) wordt aangeboden. Veel docenten geven hun eigen invulling aan het vak; er zijn nog maar weinig methoden op de markt voor de onderbouw. De vakgebieden die veelal centraal staan zijn kenleer, ethiek en wijsgerige antropologie. Er worden veel praktische en creatieve werkvormen in de lessen gebruikt, maar vooral vormen van filosoferen, waarbij men aansluit bij de belevingswereld van de leerlingen. Vaardigheden die door filosofie geoefend worden zijn o.a. taal- en communicatievaardigheden, bewustwording van eigen en andere wereldbeelden, empathisch vermogen, logisch redeneren, analyseren, kritisch denken en argumenteren.

Docenten werken nauwelijks op basis van argumenten voor een bepaalde manier van filosofieonderwijs, zoals die van de Begeleidings Commissie voor Filosofie in het VO (BCFVO, 2004). Op grond van de docenten en auteurs van methoden die wél expliciet leerdoelen en argumenten aangeven én op basis van visies op en invulling van het vak filosofie, concludeer ik dat er grofweg twee leerdoelen en betekenissen van filosofie worden gehanteerd:

- *een open, verwonderende, kritische en zelfstandige houding;*
- *filosofie als kritisch denken;*
- *een empathische, betrokken, tolerante houding;*
- *filosofie als morele vorming (persoonsvorming en burgerschapsvorming)*

Een aantal docenten en auteurs geeft aan dat het bevorderen van een ‘kritische en tolerante houding’ hun voornaamste speerpunt is. Zij geven bovendien aan dat daar het kenmerkende van filosofie in ligt. Deze kritische en tolerante houding wordt gekenmerkt door openheid, verwondering en zelfstandigheid. Leerlingen kunnen daarnaast door filosofie (middels diverse filosofeervormen) oefenen hoe zij met medeburgers in de maatschappij om dienen te gaan; luisteren naar elkaar en zich inleven in hoe de ander denkt.

In een aantal methoden wordt filosofie expliciet gekoppeld aan levensbeschouwing, ethiek en burgerschap. Filosofie heeft zo beschouwd een belangrijke, vormende betekenis. Filosofie onderwijs wordt ingezet als middel voor morele vorming, persoonsvorming, levensbeschouwing en burgerschapsvorming; jongeren leren wat het betekent om een burger in een democratie te zijn. En daar heeft onze maatschappij volgens sommige respondenten juist nu behoefte aan. Zo is morele opvoeding deels weggevalen door de veranderende rol van religie in onze maatschappij. Ook kan de veelheid aan culturen in onze maatschappij (pluralisme) leiden tot een relativistische houding van jongeren. Burgerschap is zo beschouwd een argument voor filosofie onderwijs. Begrip voor elkaar zou de sleutel kunnen zijn voor solidariteit in de maatschappij en een betere integratie van verschillende groepen mensen.

Op grond van de veldverkenning concludeer ik dat docenten filosofie en auteurs van methoden, filosofie beschouwen als middel voor morele vorming. Kritisch denken is een manier om persoonsvorming en burgerschapsvorming in te vullen. Zij lijken te veronderstellen dat een kritische houding een tolerante houding impliceert. Hierin ligt de pedagogische betekenis van het vak filosofie, dat achter de invulling van het vak schuilt. Filosofie wordt opgevat als ‘kritisch denken’ en ‘morele vorming’.

Maar is filosofie eigenlijk wel een vorm van pedagogiek? Kun je door filosofie mensen wel moreel vormen? En bestaat er in onze maatschappij wel zo’n behoefte aan morele vorming?

De uitkomst van het eerste deel van dit onderzoek (de veldverkenning) heeft het onderwerp van mijn filosofische analyse bepaald. Dit tweede deel vormt een argumentatieve onderbouwing van deze veronderstelling ten aanzien van de pedagogische betekenis van filosofie in de onderbouw: *‘kritisch denken impliceert morele vorming’*. Met andere woorden: kan filosofie beschouwd worden als vorm van pedagogiek? Ik bied argumenten vanuit verschillende richtingen:

- *Wat is de relevantie van morele vorming in onze huidige maatschappij?*
- *Waarom hoort morele vorming op school thuis?*
- *Waarom hoort morele vorming specifiek in de onderbouw van het voortgezet onderwijs?*
- *Waarom vraagt morele vorming om filosofie, opgevat als kritisch denken?*

In het eerste hoofdstuk toon ik aan dat er in onze maatschappij een behoefte aan morele vorming is ontstaan, door een combinatie van (neo-)liberaal gedachtegoed en multiculturaliteit. Onder morele vorming versta ik: waardenoriëntatie, persoonsvorming en burgerschapsvorming. Het is belangrijk om in deze behoefte aan morele vorming te voorzien, onder andere om de sociale cohesie in de maatschappij te vergroten.

Aan de hand van twee hedendaagse politiek-filosofen, J. Rawls en C. Taylor, wijs ik op tekortkomingen van het liberalisme in de multiculturele samenleving. Hieruit blijkt dat onze huidige samenleving vraagt om het leren omgaan met een diversiteit aan waarden. Rawls en Taylor geven aanbevelingen in de vorm van hun Consensus Theory, respectievelijk Theory of Recognition. Deze aanbevelingen neem ik als uitgangspunt voor het invullen van morele vorming op school.

In het tweede hoofdstuk bepleit ik waarom morele vorming juist op de middelbare school zou moeten plaatsvinden. De pedagogische opdracht van de school en waardenoriëntatie zijn vooral de laatste twee decennia ‘hot topics’ in de politiek (o.a. Roede e.a., 2003). Dit blijkt onder andere uit het overheidsbeleid ten opzichte van burgerschapsvorming. In hoofdstuk 2 staat daarnaast het sociaalconstructivisme van Dewey centraal. Aan de hand zijn visie en die van Rawls en Taylor, beargumenteer ik dat morele vorming in het onderwijs thuis hoort. In de behoefte aan morele vorming kan voorzien worden door: bewustwording van eigen en andermans waarden (besef van een moraal), sociale interactie en (morele) communicatie en identiteitsvorming en burgerschapsvorming. Morele vorming moet ingevuld worden op school, omdat juist daar ruimte is om in bovengenoemde behoeften te voorzien. Morele vorming kan het beste ingevuld worden op school wanneer deze als volgt opgevat wordt: de school als pedagogisch instituut, de school als democratische gemeenschap en de school als pluriforme samenleving. Deze opvattingen licht ik in hoofdstuk twee toe.

Maar waarom zou morele vorming met name in de onderbouw, in de vroege adolescentie, ingezet moeten worden? Morele vorming hoort juist in de onderbouw, omdat morele vorming goed bij de leeftijd van 12 tot 15 jaar past. Deze opvatting onderbouw ik in hoofdstuk drie door middel van ontwikkelingstheorieën van Piaget en Kohlberg. Morele vorming doet een beroep op de volgende kenmerken van de vroege adolescentie: formeel-operationeel denken, moreel redeneren volgens conventioneel niveau en het niveau van de democratische moraal, decentratie en (pro)sociaal gedrag en identiteitsvorming. Deze niveaus en kenmerken vragen in het onderwijs om sociale interactie en probleemoplossend leren. Dat juist het vak filosofie hierin kan voorzien, beargumenteer ik in het laatste hoofdstuk.

Tot slot: waarom zou morele vorming juist gestimuleerd moeten worden door middel van filosofie? Ik geef toe dat morele vorming ook kan plaatsvinden binnen vakken als burgerschapsvorming, levensbeschouwing en maatschappijleer. Filosofie is echter het meest geschikte vak voor morele vorming, omdat morele vorming vraagt om 'kritisch denken'. In hoofdstuk vier beargumenteer ik waarom filosofie een geschikt vak is voor morele vorming, namelijk wanneer dit ingevuld wordt door waardencommunicatie en –verheldering, en kritisch-democratisch burgerschapsvorming. Deze invulling van morele vorming doet een beroep op alle kenmerken die essentieel zijn voor morele vorming.

Samengevat:

- *De pedagogische functie van het onderwijs vraagt om kritisch denken;*
- *Sociaalconstructivisme vraagt om kritisch denken;*
- *Persoonsvorming vraagt om de ontwikkeling van intellectuele deugden;*
- *Kritisch denken doet een beroep op sociale interactie en decentratie*

Mijn eindconclusie luidt: *'filosofie zou ingezet moeten worden als middel voor morele vorming'*. Dit is nodig omdat onze huidige maatschappij om morele vorming vraagt! Het vak filosofie hoort thuis in een sociaal-liberale, multiculturele, democratische samenleving, zoals de Nederlandse (en bijbehorend kritisch-democratisch burgerschap) doordat zij in behoeften voorziet door haar tweeledige functie. Dit betekent dat enerzijds het individu, anderzijds de gemeenschap wordt benaderd; zowel de persoonlijke autonomie en vrijheid (persoonsvorming), als de sociale betrokkenheid en verantwoordelijkheid (burgerschapsvorming) worden gestimuleerd. Filosofie hoort daarnaast thuis in de onderbouw van de middelbare school. Filosofie is de beste manier om morele vorming in te vullen, namelijk doordat kritisch denken centraal staat.

Dit onderzoek biedt argumenten en richtlijnen voor mensen in het werkveld van filosofie in het voortgezet onderwijs, als ook voor schooldirecties, onderwijs- en overheidsinstellingen. Het zal de positie van het vak ten opzichte van andere (nieuwe) vakken versterken. Hierin wordt immers duidelijk waarom én op welke manier filosofie ingezet zou moeten worden in het voortgezet onderwijs.